

Commentaar en discussie

Over netwerken, wijken en lokaal determinisme Een reactie op Jan Terpstra

Talja Potters

1 Inleiding

In de *Sociologische Gids* van maart 1996 schreef Terpstra een belangwekkende beschouwing over de vraag, hoe het nu eigenlijk zit met de vermeende ondergang van het hechte, cohesieve karakter van de volksbuurt of de arbeiderscultuur, een cohesie die sociologen tot in de jaren zeventig nog algemeen aanvaardden.

Zijn beschouwing was belangwekkend, daar in het huidig maatschappelijk en politiek debat bij voortduring met de desintegratiegedachte, ontleend aan Wilson (1987) en Engbersen (1991), geschermd wordt. De empirische vragen of buurten gedesintegreerd geraakt zijn en in hoeverre de in de jaren zeventig nog voor vanzelfsprekend gehouden geïntegreerde, cohesieve arbeidersbuurten ooit hebben bestaan, zijn echter allerminst beantwoord. Rapportages als het *Minderhedenrapport* 1995 (Praag et al. 1995), waarin de desintegratiegedachte kritiekloos als uitgangspunt dient en heterogeniteit van buurt of wijk slechts statistisch aannemelijk wordt gemaakt, krijgen door onderzoekingen als die van Terpstra de broodnodige nuancering.

Terpstra wijst erop dat zijn onderzoekslokatie, de nieuwbouwwijk Boma, kenmerken heeft die vooral bekend zijn van oudere binnenstedelijke wijken, zoals het bestaan van omvangrijke familienetwerken en een sterke gerichtheid van bewoners op de eigen groep. Hoewel hij een cumulatie van achterstanden constateert, gaat dit, anders dan men op basis van de studie van Wilson zou verwachten, niet met sociale fragmentatie gepaard. Er bestaat daarentegen juist een sterke, homogene subcultuur (1996:219-220).

Zijn artikel nodigt uit tot een reactie. Deze zal worden toegespitst op een viertal zaken. Allereerst wordt het concept van 'dominante groep' (1996:211) nader bekeken. Dan wordt aandacht besteed aan het fenomeen van de piraat, dat Terpstra van belang acht voor het bijhouden van het netwerk. Vervolgens gaan wij in op de stelling van Terpstra (1996:212) dat er van een geringe scheiding tussen publieke en private ruimte sprake zou zijn in de beschreven subcultuur. Tenslotte zullen wij stilstaan bij de relevantie van de sociale onderscheidingen die Terpstra (1996:213) kort noemt.

De reactie vindt haar empirische basis in een lopend onderzoek naar veranderingen in gemeenschap en de ervaring van gemeenschap van bewoners van de Rotterdamse wijk Hillesluis. Hillesluis werd gebouwd in de eerste decennia van deze eeuw en is thans 'probleemaccumulatiegebied' met circa 12.000 inwoners. Hier werd in 1994-1995 een jaar etnografisch onderzoek verricht.

2 De dominante groep: een methodisch punt van kritiek

Wijk- en buurtstudies gaan traditiegetrouw uit van een bepaalde, administratief of geografisch omliggende wijk, die op de tekentafel is bedacht. Ook de studie van Terpstra lijkt het karakter te dragen van een dergelijk onderzoek.

Zoals alle wijken herbergt ook Boma mensen van diverse pluimage. De dominante categorieën bewoners houden er een subcultuur op na die Terpstra kenmerkend acht voor de wijk. Daarbij laat hij impliciet wat hij met dit, ogenschijnlijk zo probleemloze, maar bij nader inzien uitermate ingewikkelde, concept 'wijk' bedoelt.

Wanneer wij de wijk opvatten, zoals Terpstra (1996:207) in zijn bespreking van de bouw van Boma, als een geografisch-administratieve eenheid, is de vraag vervolgens in hoeverre de dominante categorieën van Terpstra inderdaad domineren, en wat hier precies met dominant wordt bedoeld.

Vormt de dominante groep statistisch de hoofdmoot en zijn de bewoners die een 'meer marginale' (1996:210) positie innemen ook kwantitatief irrelevant voor onderzoekingen naar subculturen van Boma's inwoners? Is de groep, door een levensstijl waarin de publieke ruimte en de lokale voorzieningen centraal staan, dominant in het straatbeeld? Of was deze groep 'dominant' gezien vanuit de startpositie van de onderzoeker, die gedurende tien maanden binnen het jongerenwerk (1996: noot 9) participierend observeerde? Betekent dominant dan eerst en vooral: het meest opvallend voor de participierend observant, die vanuit één specifieke cirkel van bewoners te werk ging?

In dat geval trekt Terpstra conclusies over de wijk, terwijl het feitelijk gaat om conclusies over mensen binnen een bepaalde subcultuur, die in dit geval ten dele gelokaliseerd is in Boma.

3 De piraat en de camping: voorbij de wijkgrenzen

Terpstra geeft echter zelf al aan, dat deze subcultuur niet tot de grenzen van die wijk beperkt blijft. Immers, gezinnen hebben een stacaravan even buiten Kanaalstad, en over de radiopiraat worden gesprekken gevoerd met familieleden net buiten de stad.

In Terpstra's conclusies over de verschillen tussen oude arbeidersbuurten uit de jaren vijftig en zestig en Boma ontbreekt het gegeven dat de subcultuur van de Boma-bewoners niet gelokaliseerd is binnen de geografische grenzen van de wijk. Zou dat

nu niet juist een belangrijk verschil kunnen zijn met de zogeheten arbeidersbuurten van weleer?

In het voornoemde onderzoek in Hillesluis bleken de familienetwerken van bepaalde groepen bewoners op dezelfde manier te functioneren als die in Boma. Ook hier geven moeders en dochters er de voorkeur aan om bij elkaar om de hoek te wonen. Dat lukt echter lang niet altijd. Dan bieden moderne communicatiemiddelen uitweg. Zo vertelt een vrouw dat zij het liefst haar dochter die in Groningen woont, dichtbij gehad had, maar dat zij ondanks de afstand veel contact houdt via visites, logeerpartijen en de telefoon. Is bijvoorbeeld de koffie in de reclame bij de Aldi, dan had ze wanneer haar dochter in de buurt woonde een pak voor haar meegebracht, maar nu belt ze haar en gaat haar dochter zelf naar de Aldi in haar buurt om het te kopen. 's Morgens 'doen zij eerst de boel' en als ze daarmee klaar zijn zetten ze koffie en bellen elkaar vervolgens voor hun dagelijkse praatje. Hoewel het gaat om een andere vorm van contact, blijkt wonen in dezelfde wijk niet doorslaggevend voor de instandhouding van het hechte familienetwerk. De grote winkelketens en de telefoon zijn daarbij onmisbaar.

Terpstra's bevindingen van het gebruik van de piraat duiden op een vergelijkbaar verschijnsel: 'De zender functioneert als middel om het (familie)netwerk bij elkaar te houden dat in de loop van de tijd (...) deels verspreid is komen te wonen' (1996:215).

Het belang van dergelijke moderne communicatiemiddelen verdisconteert hij echter niet in zijn conclusies. Integendeel, Terpstra schrijft de wijk een hechte sociale organisatie toe.

De sociologen Wellman en Leighon (1979) spreken bij dergelijke conclusies van 'ruimtelijk determinisme'. Daarmee doelen zij op de neiging van onderzoekers in community studies om wijk en gemeenschap te koppelen als een Siamese tweeling, gebaseerd op een a priori assumptie dat er van ruimte of lokatie een organiserende kracht uitgaat.

Zoals ook Gans (1975:4-5) en Bulmer (1986:18-19) betoogden, is fysieke nabijheid echter een onvoldoende voorwaarde om intensief contact tussen mensen die slechts met elkaar gemeen hebben dat zij in dezelfde wijk wonen, op lange termijn in stand te houden.

Is de wijk niet enkel onderzoekslokatie, maar tevens onderzoeksobject dan dreigen eventuele bindingen van de betrokkenen voorbij de grenzen van de wijk onvoldoende te worden belicht. Zo kan over het hoofd worden gezien dat niet, zoals Terpstra stelt (1996:213), de wijk een hoge mate van cohesie vertoont, maar dat er in de wijk mensen wonen met sterk cohesieve en gesloten, doch grensoverschrijdende netwerken. Terpstra's voorbeelden van de stacaravan en de piraat bevestigen dit.

4 Publiek en privaat: mengeling of strikte scheiding?

De dominante zichtbare levenswijze in Boma is ongetwijfeld die van het leven op straat. Deze is ook te vinden in delen van Hillesluis. De vraag blijft open of deze zichtbare levenswijze meer kenmerkend is voor 'de' wijkbewoners dan andere, minder zichtbare levenswijzen. Dit is opnieuw afhankelijk van de betekenis van dominantie. Maar los van die vraag vallen over Terpstra's uitspraken over die levenswijze twee opmerkingen te maken.

De gewoonte om niet aan te bellen maar via de achterdeur bij elkaar binnen te gaan, heeft vermoedelijk, anders dan Terpstra suggereert, niet zozeer met klasse te maken, als wel met een gewoonte die ten zuiden en oosten van de rivieren veel algemener gangbaar is. In typische forensensteden in Brabant bijvoorbeeld komt dit ook onder middenklasse-buren voor.

Het leven op straat, in Hillesluis het 'stoepje zitten' genoemd, beschouwt Terpstra terecht als een klassengebonden verschijnsel. De consequentie die hij hieraan verbindt, dat er van een geringe scheiding tussen private en publieke ruimte sprake zou zijn, verdient echter nadere overdenking.

Hillesluisers die vrij klein behuist zijn geven aan het stoepje zitten nog immer de voorkeur boven het bij elkaar binnen gaan. Wie zijn burens binnenlaat, toont teveel van zijn privé. Dat leidt tot ongewenste bemoeienissen met elkaars zaken en dat verstoort weer de goede relaties met burens. Het stoepje zitten is derhalve geen indicatie van een gebrek aan scheiding, maar juist een manier om die scheiding te handhaven.

Mensen die in de loop der tijd ruimer zijn gaan wonen, zijn meer geneigd anderen binnen te laten, doch enkel in de woonkamer, zoals een van de informanten het formuleerde:

'Wat vroeger zeg maar je huis was, dat je dat voor jezelf hield en dat 't een ander niks aanging hoe je d'r bij zat, of wat je d'r deed, dat is nu zeg maar meer me slaapkamer. Daar kom nooit niet iemand in.'

En de gastvrijheid binnenshuis, zo stelt Terpstra ook zelf, geldt slechts voor bekenden.

Deze interpretatie vindt bevestiging in de ervaringen met een renovatieproject in Rotterdam-West. Architecten deden goed bedoelde pogingen het 'wonen aan de straat' (Velzen 1990:41) ook na de renovatie te behouden. Vanuit die gedachten schikten zij woonkamers en eetkeukens zo, dat deze naar de straat gericht waren en tuindeuren aan de straatzijde hadden. Door de scheiding tussen publiek en privaat vaag te houden wilden de architecten 'het straatleven symboliseren en conserveren' maar

'uiteindelijk bleken de (...) innovaties (...) niet aan te sluiten bij een wooncultuur, dat wil zeggen een vanzelfsprekend alledaags gebruik. De tuindeuren naar de straat zijn alweer enige tijd vervangen door puin. Wat rest is een 'verbeelding' van het wonen aan de straat.' (Velzen 1990:33)

5 Sociale onderscheidingen en hun rol voor plaatsbepaling

De gelijkstelling van buurt en subcultuur krijgt impliciet opnieuw nuancering waar Terpstra ons kennis laat maken met de sociale onderscheidingen die Boma-bewoners hanteren. Ook in de beleving van de betrokkenen is de wijk maar tot op zekere hoogte een eenheid, en huisvest zij respectabele en minder respectabele mensen.

Terpstra maakt hier een zeer terechte opmerking over de onbruikbaarheid van de zo populaire en dikwijls a-kritisch herhaalde configuratie van gevestigden en buitenstaanders van Elias en Scotson (1965). In deze configuratie wendde de nauw omliggende groep gevestigden sociale onderscheidingen aan als mechanisme ter uitsluiting van een eveneens nauwkeurig bepaalde, concrete groep buitenstaanders. Terpstra laat zien dat sociale onderscheidingen niet altijd concreet aanwijsbare groepen betreffen. Hij geeft een aanzet tot een interessante verklaring voor deze onderscheidingen door te wijzen op het belang ervan 'als vaag voorbeeld van wat men op afstand moet houden' (1996:213), doch gaat daarop in zijn artikel niet uitvoerig in.

Zelf ben ik geneigd een verklaring voor het frequent voorkomen van sociale onderscheidingen te zoeken in de functie die zij vervullen om aan onszelf en aan anderen duidelijk te maken wie wij zijn. De onderzoeker die door participerende observatie op zoek gaat naar de betekenis van de wijk en de wijze waarop men in de wijk leeft en deze percipieert, luistert naar vele levensverhalen. Inherent daaraan is, dat mensen proberen zichzelf te duiden. Zij trachten aan te geven wie zij zijn en doen dat via wat Lemert (1995) 'practical sociologies' noemt: Zij bepalen hun eigen sociale plaats ten opzichte van anderen, door aan te geven tot wie zij behoren én van wie zij verschillen.

6 Ter afsluiting

Ondanks de hier geformuleerde kritiekpunten blijft Terpstra's artikel een belangrijke bijdrage aan de discussie over 'probleemwijken' en potentiële oplossingen. Deze discussie ontbeert tot nu toe een goed empirisch fundament anders dan geaggregeerde statistieken.

De voorstellen die thans gedaan worden om cumulatie van achterstanden tegen te gaan, betreffen hoofdzakelijk het bouwen van duurdere woningen in goedkope wijken (vgl. Vermeij & Monasch 1995). Hoewel de statistische achterstand van de wijk daardoor afneemt, laat het onderzoek van Terpstra zien dat de subcultuur waartoe een deel van de bewoners van Boma behoort echter de grenzen van de wijk voorbij gaat. In hoeverre een dergelijke statistische kunstgreep hun leefsituatie zou kunnen verbeteren, is volstrekt niet duidelijk.

Terpstra's artikel geeft aan dat het probleem waar het hier om draait niet zozeer een kwestie is van het bestrijden van armoede-getto's, maar bovenal een zaak van het bestrijden van armoede, een standpunt dat ook Wilson (1996) inneemt in zijn nieuwe

boek. Maar zolang politiek en beleid het ruimtelijk determinisme niet verlaten, wordt dit onvoldoende onderkend. Terpstra's materiaal bevat de potentie om aan de ontkrachting van dit ruimtelijk determinisme een bijdrage te leveren.

Geraadpleegde literatuur

- Bulmer, M. (1986) *Neighbours: The work of Philip Abrams*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elias, N. en J.L. Scotson (1965) *The established and the outsiders: A sociological enquiry into community problems*. London: Cass.
- Engbersen, G. (1990) *Publieke bijstandsgeheimen*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Gans, H. (1975) Planning en samenleven: Vriendschap en burenerelaties in urbane gemeenschappen. *Handboek bouwen en wonen* 4 (1) 1-15.
- Lemert, Ch. (1995) *Sociology after the crisis*. Colorado/Oxford: Westview Press.
- Praag, P.T.M. et al. (1995) *Rapportage minderheden 1995*. Den Haag: SDU.
- Terpstra, J. (1996) Over families, piraten en beunen. *Sociologische Gids* 43 (3) 204-224.
- Velzen, E. van (1993) Laboratorium voor stedelijke vernieuwing. In: Gaag, S. van der et al. (red.) *Het Oude Westen: Laboratorium van de stadsvernieuwing*. Rotterdam: Drukkerij 010, p.28-41
- Vermeij, R. en J. Monasch (1995) Wie getto's wil voorkomen moet beginnen bij volkshuisvesting. *NRC Handelsblad* (opinie) 6 december 1995
- Wellman, B. en B. Leighton (1979) Networks, neighbourhoods and communities: Approaches to the study of the community question. *Urban Affairs Quarterly* 14 (13) 363-390.
- Wilson, W.J. (1987) *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass and public policy*. Chicago: Chicago University Press
- Wilson, W.J. (1996) *When work disappears: The world of the new urban poor*. New York: Alfred J. Knopf.